

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 17 · NOVEMBER 1976

På gade og vej

Af Pia Riber Petersen

Et spørgsmål der ret ofte bliver stillet til Dansk Sprognævn er: Hvorfor bruger man nogle gange *på*, andre gange *i* ved navne på gader og veje? Hvorfor hedder det fx *på Værnedamsvej*, men *i Smallegade*?

Det er mest københavnere der spørger, og det svar jeg giver gælder kun sprogbrugen i København. Mit materiale og min egen sprogfornemmelse rækker kun dertil.

Spørgsmålet om *i* eller *på* ved gadenavne er kun en lille del af en større problemkreds: *i* eller *på* ved stedsangivelser. Denne er behandlet alment i Ordbog over det danske Sprog under opslagsordene *i* og *paa*.

Når man kan sige *i* og *på* i flæng, kan man ikke umiddelbart se hvad ordene betyder. Men i sætninger som de følgende kommer forskellen frem:

han ligger i sengen
han sidder i kassen
han går i græsset

han ligger på sengen
han sidder på kassen
han går på græsset

Her betyder *i* nærmest 'inden i', 'nede i' og *på* betyder 'oven på'. Styrelsen er opfattet som et rum, et sted der er begrænset til siderne, når præpositionen er *i*. Når man derimod bruger *på* er styrelsen snarest opfattet som en flade, et sted man er oven på, noget der ikke er begrænset til siderne.

Når vi nu bruger *i* ved nogle færdselsåre og *på* ved andre, har det forbindelse med sprogbrugerens opfattelse af den pågældende færdselsåres rumlige eller udstrakte karakter. Det vil derfor være sådan at en bred færdselsåre med sparsom eller lav bebyggelse vil få præpositionen *på*, fx *på Roskildevej*, mens en smallere færdselsåre der er indesluttet af høje huse, vil blive styret af *i*, fx *i Hyskenstræde*, *i Bredgade*.

Men det kan ikke være opfattelsen af rum eller flade der gør at vi siger

på *Værnedamsvej*, og i *Smallegade*; *Smallegade* er nu både bredere og mere åben end *Værnedamsvej*. Det er snarere sådan at når efterledet er *-vej*, kan man kun bruge *på*, fx på *Roskildevej*, på *Jagtvej*, på *Tagensvej*, på *Blegdamsvej*, på *Enghavevej*, mens man fortrinsvis bruger *i* når efterledet er *-gade*, fx i *Classensgade*, i *Smallegade*, i *Bredgade*.

I en lille undersøgelse jeg har lavet, hvor 10 personer blev bedt om at udfylde den tomme plads i sætninger som »han bor . . Blegdamsvej«, skrev alle *på* ved undersøgelsens 10 eksempler på gadenavne med efterledet *-vej*. Der var i alt 28 forskellige gadenavne. I Sprognævnets citatsamling er der kun to eksempler på en afvigende sprogbrug: »I Englandsvej vil takstgrænsen . . være gældende« (Information 31.10.63). Også det andet eksempel (i *Hammelstrupvej*, fra 1976) er en annonce fra Københavns Sporveje – om det er en tilfældighed at de to undtagelser er fra samme kilde, eller om denne institution i kraft af sit nære forhold til færdselsårer skulle kunne have sin egen sprogbrug kan jeg ikke sige noget sikkert om.

Når det gælder efterledet *-gade*, er sprogbrugen ikke så fast: I almindelighed bruges som nævnt *i*. Men man kan sige *i* eller *på* *Østergade*, *Købmagergade*, *i* eller oftere *på* *Valby Langgade*. Når navnet ender på *-brogade* bruges *på*, fx på *Amagerbrogade*, på *Nørrebrogade*.

Når vi i dag fordeler *i* og *på* efter regler som dem der nu er nævnt, så er det en afspejling af bybilledet i 1800-tallet, og af at *-vej* og *-gade* dengang har været betegnelser for to forskellige typer færdselsårer.

I Bent Jørgensen: *Dansk Gadenavneskik* (1970) står der at efterledet *-gade* forekommer i de ældste navne, og at det gennem middelalderen og op til 1600-tallet er en betegnelse for de større gader i byerne – de gader der vender mod byportene, fx *Nørregade*, *Østergade*, *Vestergade*. De andre gader var små og tæt bebyggede og havde efterled som fx *-gyde*, *-stræde*. I overensstemmelse med det der er sagt om brugen af *i* og *på* i almindelighed kan vi altså forvente *på* *Nørregade*, *på* *Østergade*, og *i* *Hyskenstræde*, *i* *Knabrostræde* osv.

Da København udvidedes i midten af 1600-tallet, blev *-gade* det dominerende efterled i de nye navne. De nye gader var efter datidens forhold brede og fik derfor samme efterled som de gamle indfaldsveje. I Københavns anden store ekspansionsperiode, i midten af 1800-tallet, fik de fleste nye navne igen efterledet *-gade*. Men nu blev det brugt til at betegne færdselsårer med relativ tæt og høj bebyggelse under indflydelse af de færdselsårer med *-gade* som andetled, der tidligere havde været brede, men nu pga. byens ekspansion var blevet små, indsluttede færdselsårer. På denne tid fik færdselsårer uden eller med kun sparsom bebyggelse ofte andetledet *-vej*. Tidligere var *-vej* kun blevet brugt uden for byområdet.

Men de gamle indfaldsveje bevarede endnu deres præg af hovedfærdselsårer, i hvert fald i sprogbrugen. Denne sprogbrug er beskrevet hos J. N. Madvig i hans *Sprogvidenskabelige Strøtanker* (1871):

Man siger altid paa Nørregade, Vestergade, Østergade og Købmagergade, og det vilde klinge høist mærkværdigt, hvis nogen sagde at han boede eller havde spadseret i Østergade; men om ingen anden Gade i Kjøbenhavn end disse fire bruges paa . . . Det er nemlig aabenbart, at Brugen af paa (ligesom paa Torvet) hænger sammen med en Opfattelse af Gaden som stor og aaben og dannende en Hovedvei i og igjennem Byen, hvorfor det ogsaa anvendes ved de efter Verdenshjørnerne benævnte, Hovedretninger i Færdslen betegnende Gader.

Når Madvig skriver om *Nørregade, Vestergade, Østergade og Købmagergade* er hans sprogbrug næppe som i dag. Ganske vist synger man normalt »Der bor en bager på Nørregade«, men ellers er *i Nørregade* mest almindeligt. Ordbog over det danske Sprog gengiver (bind 16, spalte 236) en notits af sprogmanden Israel Levin (1810–1883) om at man siger »paa Vestergade, men i Ny-Vestergade, fordi den sidste ikke er nogen Hovedgade«; ordbogens redaktør tilføjer dog at det »nu« (dvs. i 1936) også kan hedde *i Vestergade*. Vestergade var i min undersøgelse helt overvejende kombineret med *i*, ligesom dette også gjaldt for *Nørregade*. At sprogbroden har ændret sig for Nørregade og Vestergade er vel ikke så mærkeligt: netop disse to gader er i dag så snævre og ligger desuden i byens centrum at forestillingen om hovedgader der fører ud af byen, er fordunklet.

Hos mine forsøgspersoner var der stor vaklen ved *Østergade*; der var et lille flertal for *på*. Det er nok ikke en rest af ældre sprogbrug; det skulle dog være mærkeligt at *Østergade*, der er lige så smal og centralt beliggende som *Nørregade* og *Vestergade*, i større udstrækning skulle kunne opfattes som en hovedgade der fører ud af byen; så her er *på* nok en nydannelse. Gaden er i dag en gågade – en del af Strøget – og da den oftest kaldes Strøget kan brugen af *på* skyldes en afsmitning fra *på Strøget*, som det normalt hedder.

Man kan bruge *i* eller *på* ved *Købmagergade*. Men heller ikke her tror jeg at *på Købmagergade* – i hvert fald slet ikke i de yngres sprog – er et levn fra tidligere sprogbrug. Her spiller nok det samme ind som ved *Østergade*. *Købmagergade* har nu været gågade i 3 år, og man kan kun gå *på* en gågade.

Ved navne der endte på *-brogade*, var der i undersøgelsen enighed om at bruge *på*. Denne sprogbrug bekræftes også af Sprognævnets citater og af Ordbog over det danske Sprog. Og det svarer vel til hvad vi skulle forvente: *Amagerbrogade, Nørrebrogade, Østerbrogade* osv. er nok ikke brede efter nutidsforhold, men har dog karakter af gennemkørselsgader til og fra city. Oprindeligt var de anlagt som udfaldsveje uden for byen, og var landeveje. I midten af 1800-tallet fik de deres nuværende navne.

Lydligt set er disse navne ikke parallelle med andre navne der ender på *-gade*; hovedtrykket ligger på *-bro-*: *Amager'brogade, Nørre'brogade*, mens

de fleste andre gader har hovedtrykket på førsteleddet som fx 'Classensgade, 'Bredgade. Der er dog enkelte andre navne med samme trykfordeling, fx Valby Langgade, Vester Voldgade, Frederiksborggade. Flere af disse navne har samme forhistorie som brogaderne. Gadernes udseende og deres funktion som både gennemkørselsgade og gåstrøg gør det muligt at bruge begge præpositioner, alt efter sprogbrugerens synsvinkel.

Spørgsmålet om brugen af *i* eller *på* ved navne der ender på *-gade* eller *-vej* kan altså ikke besvares entydigt. Der er to tendenser: den ene er at præpositionsbrugen bestemmes af om navnet ender på *-gade* eller *-vej*; den anden er at præpositionsbrugen er afhængig af om gaden opfattes som et rum eller som en flade. Disse to tendenser krydser undertiden hinanden, bl. a. på grund af byudviklingen. Om det bliver den ene eller den anden tendens der vil sejre i det lange løb, kan være svært at sige; indtil videre er der vist ikke udsigt til at københavnere vil sige andet end *i Smallegade* og *på Værnedamsvej*.

Pia Riber Petersen (f. 1946) er amanuensis i Dansk Sprognævn.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 3000 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i første halvdel af 1976.

7611

Spørgsmål: Findes der en almen regel om hvornår man skriver ord som er optaget fra engelsk, i ét ord eller i to ord, og hvornår man bruger bindestreg? Bør man skrive fx *carport*, *car port* eller *car-port*? Og er *stationcar*, *scriptgirl*, *freelance*, *layout* de rigtige stavemåder på dansk?

Svar: Der findes ikke nogen almen regel, men det er almindeligt at skrive helt nyoptagne fremmedord som i engelsk, hvor der imidlertid ikke eksisterer nogen generel regel og hvor praksis er meget uensartet. – Når ordet må anses for mere indarbejdet i dansk (det kan bl. a. vise sig ved at det bøjes med dansk endelse, fx *carporten*), er der derimod ingen grund til at tage hensyn til engelske skrivemåder, og man bør da skrive i ét ord (Retskrivningsordbogen har fx *cottoncoat*, *lockout*, *weekend*). Undtagelsesvis kan man bruge bindestreg hvor det ellers kan være vanskeligt at se hvilke led ordet består af (fx *drive-in*). Det må tilrådes at skrive *carport*, *stationcar*, *scriptgirl*, *freelance*, *layout*.

Spørgsmål: Skal ord som *checkkonto*, *kontaktvanskeligheder*, *damefrisør*, *materialeforbrug* og *karrysalat* skrives i ét eller to ord, eller evt. med bindestreg? På engelsk skriver man jo ikke den slags udtryk i ét ord.

7612

Svar: Sammensætninger af to navneord skal skrives i ét ord efter de regler som gælder for dansk (Retskrivningsordbog, udgivet af Dansk Sprognævn, side XIX ff.). Denne skrivemåde svarer godt til udtalen, idet sammensætningen udtales som en enhed. Der er ingen rimelig motivering for at bruge bindestreg når de sammensatte ord er lette at overskue selv om de er skrevet i ét ord.

Der er ingen grund til at efterligne engelske skrivevaner, jf. spørgsmål og svar nr. 7611 ovenfor om det tilsvarende problem ved ord som er optaget fra engelsk.

Spørgsmål: Bør man bruge apostrof (som på engelsk) i tilfælde som *Jensen's hus*?

7613

Svar: Nej. Bortset fra specielle tilfælde (især forkortelser som *tv* og *wc*, se Retskrivningsordbogen, side XXX, § 49) bruges der ikke apostrof foran ejfalds-*s* (genitiv-*s*) på dansk. Men hvis et ord ender på en hvislelyd, erstattes -*s* af en apostrof eller af -*es*, fx *Dons' hus* eller *Donses hus* (Retskrivningsordbogen, side XXI, § 22).

Spørgsmål: Hvor deles ordet *interesse* ved linjeskifte: *inter-esse* eller *inte-resse*?

7614

Svar: Ordet *interesse* kommer af det latinske ord *interesse*, som består af forleddet *inter-* og udsagnsordet *esse*. Efter Retskrivningsordbogens retskrivningsvejledning, § 10 og 11 (s. XVIII), deles sammensatte ord og afledninger efter deres bestanddele »når disse er let kendelige«. Hvis dette ikke er tilfældet, følges reglerne for deling af usammensatte ord (som findes i vejledningens § 12).

Hvis man vil dele ordet *interesse* efter dets bestanddele, skal det altså deles efter *r*. Da man imidlertid ikke kan forudsætte at bestanddelene i dette ord er let kendelige, kan man også følge reglerne i § 12 for deling af usammensatte ord. Den regel der her kommer i betragtning, går ud på at en medlyd (konsonant) mellem to selvlyd (vokaler) skrives sammen med den sidste selvlyd. Herefter deles der altså foran *r*: *inte-resse*, og denne delemåde svarer godt til udtalen.

● Begge delemåder er således korrekte.

7615 *Spørgsmål:* Retskrivningsordbogen har stavemåden *slitage*; jeg troede der skulle skrives et *d* foran *-tage*, for ordet kommer vel af *slid* og *slide*.

Svar: Det er rigtigt at *slitage* er i familie med *slid* og *slide*, men når vi ikke skriver noget *d* i *slitage*, er det fordi ordet ikke er dannet i dansk men optaget for længe siden fra nederlandsk *slijtage*, som er dannet af udsagnsordet *slijden* 'slide'.

7616 *Spørgsmål:* Ordet *karenstid* bruges jo om en periode der skal gå før man har ret til en ydelse, fx arbejdsløshedsunderstøttelse. Men udtales ordet med tryk på *ka* eller på *rens*?

Svar: Man hører ordet udtalt på begge måder, men udtalen med hovedtryk på anden stavelse er den eneste som ordbøger og andre håndbøger giver.

Det første sammensætningsled i ordet har ikke noget at gøre med fornavnet *Karen* men er fremmedordet *karens*; dette rimer på *licens*, *potens* osv.; det går ligesom disse ord tilbage til et latinsk ord på *-entia*: *carentia* 'det at undvære' (tilsvarende: *licentia*, *potentia* osv.). Det er kommet ind i dansk gennem tysk *Karenz* (jf. *Karenzzeit*). Mange af dem som selv udtaler *karenstid* med tryk på *rens*, synes at udtalen med tryk på *ka* lyder komisk.

Ordets udtale rummer altså problemer, og ordet er heller ikke umiddelbart forståeligt. Derfor er det et spørgsmål om man ikke burde overveje at finde en anden betegnelse, fx *ventefrist* (tysk har *Sperrfrist* ved siden af *Karenzzeit*).

7617 *Spørgsmål:* Hedder det *en* eller *et design*? Ordet findes ikke i Retskrivningsordbogen.

Svar: Det kan hedde både *et design* og *en design*, men sprogbrugen viser en klar overvægt for intetkøn.

I øvrigt råder nævnet til at bruge *formgivning* i stedet (årsberetningen for 1959/60, side 15–17).

7618 *Spørgsmål:* Skrives flertalsformen af *hilsen* som et tostavelset- eller trestavelsetord: *hilsner* eller *hilsener*?

Svar: Retskrivningsordbogen og Ordbog over det danske Sprog anfører kun den lange form: *hilsener*. Nudansk Ordbog har derimod siden 4. udgave

(1964) også haft den korte: *hilsner*. Den ses ofte og svarer til en udbredt udtale med to stavelser.

Det vil blive overvejet at opføre *hilsner* jævnsides med *hilsener* i en ny udgave af Retskrivningsordbogen. En sådan valgfrihed findes allerede nu i *fig(e)ner*, *lag(e)ner* mfl.

Spørgsmål: Hvad hedder tillægsordet *rundhovedet* i bestemt form og i flertal? Jeg synes at *rundhovedede* ser så underligt ud.

7619

Svar: Bestemt form og flertal af tillægsord med afledningsendelsen *-et* dannes altid ved at man erstatter *-t* med *-de*, altså *tossedede*, *rundhåandede* osv. Derfor er *rundhovedede* den korrekte form. Skrivemåden *rundhovede* ville kunne forstås som 'med runde hove'. Hvis De vil undgå formen *rundhovedede*, kan De fx skrive *med runde hoveder*.

Spørgsmål: Kan formen *vedligehold* (også i et ord som *vedligeholdspligt*) accepteres? Den findes jo ikke i Retskrivningsordbogen.

7620

Svar: Også Nudansk Ordbog har kun *vedligeholdelse*. Ifølge Ordbog over det danske Sprog (bind 26, 1952) er *vedligehold* lidet brugt. Det er næppe rigtigt længere; nævnets citatsamling rummer mange eksempler på *vedligehold* (og et enkelt på *vedligeholdsfri*), og denne bekvemme form må betragtes som fuldt acceptabel, jf. andre hævdundne ord på *-hold*: *forbehold*, *mådehold*, *tilhold* osv. Norsk har *vedlikehold* (og *vedlikeholdsplikt*, *-tilstand* osv.).

Ordet *vedligehold* hører til en orddannelsestype der er blevet ret almindelig i de senere år, de såkaldte rodafledninger, dvs. sådanne hvor et navneord eller dets sidste led er lig med stammen af det udsagnsord det er afledt af (jf. fx *kurveflet*, *tilkald*, *sammenklip*).

Den omstændighed at et ord ikke er med i Retskrivningsordbogen, betyder ikke nødvendigvis at Dansk Sprognævn ikke kan anbefale det. Ved redaktionen af ordbogen udelod man en del ord som dengang (1955) tilsyneladende ikke var synderlig udbredt i almensproget.

Spørgsmål: Hedder det *skrupelløs* eller *skrupuløs*?

7621

Svar: Der er tale om to forskellige ord med hver sin betydning. *Skrupelløs* betyder 'uden skrupler', dvs. 'hensynsløs', idet det er sammensat af *skrupel* og *løs*. *Skrupuløs* betyder derimod 'fuld af skrupler', dvs. 'samvittighedsfuld'; vi har det fra fransk *scrupuleux*, og det går tilbage til det latinske tillægsord *scrupulosus*, der er dannet af navneordet *scrupulus*, som betyder 'lille spids (generende) sten'.

Publikationer fra Sprognævnet

Årsberetning 1975/76 (48 s.; 12,10 kr.; Gyldendal) indeholder bl.a. svar på følgende spørgsmål:

- Hvad skal man kalde parterne i et papirløst ægteskab?
- Hedder det *muhamedaner* eller *muslim*?
- Hvad dækker betegnelsen *sorte penge*?
- Skal *d'*et udtales i *blond*?
- Hvad mener Sprognævnet om udtrykket *starte op*?

Desuden giver årsberetningen en almindelig oversigt over Sprognævnets arbejde i finansåret 1975/76.

Sprog i Norden 1976. Årsskrift for de nordiske sprognævn (144 s.; 27,60 kr.; Gyldendal). Hovedartiklen i denne årgang har titlen *Nordisk retskrivning*. Den er skrevet af Dansk Sprognævnets formand, Allan Karker. Forfatteren opstiller i sin artikel de ideale fordringer til en retskrivning som nærmer de nordiske sprogs stavning mest muligt til hinanden, og viser hvilke konsekvenser en sådan fællesnordisk retskrivningsreform ville have for retskrivningen i dansk, norsk og svensk. Artiklen blev diskuteret på de nordiske sprognævnets årsmøde i august. Repræsentanterne fra de nordiske nævn var dér enige om at redegørelsen var et værdifuldt dokument og debatindlæg, men at det ikke ville være realistisk at søge at virkeliggøre en så gennemgribende regulering af stavningen af de nordiske sprog. *Sprog i Norden 1976* indeholder desuden oversigter over de nordiske sprognævnets arbejde og samarbejde, og har ligesom de tidligere år et afsnit med omtaler af ny bøger som er af interesse for sprogligt rådgivningsarbejde.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes to gange om året. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 10 kr. én gang for alle til nævnet (postkonto 6 10 17 20). – Nr. 15–17 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10–16).